

تزد علامه حلی (د ۷۲۶ق/۱۳۲۶) به دانش‌اندوزی پرداخت (امین، ۴۲۵/۹). از تنوع عنوانین آثارش برمی‌آید که از علوم مختلف زمانه خویش بهره کافی داشته است. در مقدمه ناشر بر قواعد الاحکام علامه حلی (۲۶/۱) و همچنین در مقدمه بر تنبیه الاحکام او (نک: رجایی، ۹/۱) نام جرجانی در زمرة شاگردانی نقل شده که از وی اجازه روایت یافته‌اند. جرجانی با خواجه نصیرالدین طوسی (د ۶۷۲ق) قریب العصر بود و نسبت به آثار وی اظهار شیفتگی می‌کرد، چندان که خواجه را افضل السحقین و رئیس‌العلماء و الحکماء المتبحرین می‌خواند و می‌گوید: «کتب بسیاری از تأیفات پیشینیان را که در علوم مختلف ساخته‌اند، مطالعه کردم و هیچ‌یک را به مانند کلام خواجه ندیدم (نک: مقدمه بر...). جرجانی شخصیت علامه حلی و کیفیت درس و بحث او را نیز سخت ستوده است (امین، ۴۲۵/۹).

آثار: جرجانی نویسنده پرکاری بوده است، چندان که در یکی از دست‌نوشته‌های خود فهرست آثار خود را بیش از ۳۰ عنوان ذکر کرده است (نک: همو، ۹/۴۲۶).

جرجانی بسیاری از آثار نصیرالدین طوسی را به زبان عربی بازنگاشت و آثار علامه حلی را شرح کرد. از متون به یادگار مانده از او می‌توان به الابحاث تئوری تقویم الاحادیث اشاره کرد. وی در این کتاب در عین حال که به اثبات امامت ائمه اثنا عشری، اثبات غیبت امام زمان و رد شباهات مرسوط به آن پرداخته است، عقاید زیدیه را نیز در این باب رد کرده است (آقابزرگ، ۶۳/۱). نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه آستان قدس موجود است (نک: آستان قدس، ۱۵).

ترجمه اوصاف الائسراف نصیرالدین طوسی از دیگر آثار بر جای مانده جرجانی است. اوصاف الائسراف رساله مختص‌الدین است در اخلاق و قواعد اهل سیر و سلوك. دو نسخه از متن عربی این کتاب به شماره‌های ۱۲۰ و ۱۲۱ در کتابخانه آستان قدس رضوی و نسخه دیگری از این کتاب در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است (مدرس رضوی، ۴۵۸).

غاية‌البادى يكى دىگر از آثار جرجانی است. اين کتاب شرح مبادىء الاصول علامه حلی است که حاصل تلاش سالهای نخست فعالیت او است (۶۷۹ق) (نک: کحاله، ۱۰/۴۶). این کتاب در زمان حیات علامه به پایان رسید و جرجانی آن را به نام عمیدالدین ابوطالب عبداللطاب حسینی شرح کرده (آقابزرگ، ۳۹۷/۲۴، ۱۰/۱۶). دو نسخه از این کتاب در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره‌های ۲۹۲۰ و ۲۹۲۱ موجود است (آستان قدس، ۴۱۶).

نسخه‌هایی از این کتاب با عنوان نهایة البادى در دست است و از این‌رو، برخی به خط آن را به کس دیگری منسوب کرده‌اند (آقابزرگ، ۳۹۷/۲۴).

از آن باقی مانده است (همانجا).

۱۲. رساله النبیت، رساله مختص‌الدین است در اخلاق که نسخه‌هایی از آن بر جای مانده است. با توجه به آنچه آثارت از این رساله آورده (آلوارت، شم ۸۷۴۸)، این رساله باید همان نامه جرجانی به دوستش باشد که بیهقی آن را نقل کرده است (ص ۱۷۲؛ مرکزی، میکروفیلمها، ۴۳۶-۴۳۷/۱).

۱۳. الکاظمية، که تنها بروکلمن از آن نام برده است (GAL، همانجا).

علاوه بر کتابهای یادشده آثاری نیز به جرجانی منسوب است که تاکنون نسخه‌ای از آنها یافت نشده است. از آن جمله‌اند: الطیب الملوكی، وصیت‌نامه، کتاب الرد على الفلاسفة (بیهقی، ۱۷۳/۱؛ زرکلی، ۳۱۲/۱)، و ترجمه قانون ابن سینا (ابن اسفندیار، ۱۳۷/۱). اشعاری نیز به وی منسوب شده است (شهرزوری، ۹۸/۲).

۱۴. آن ای اصیعه، احمد، عیون الانباء، به کوشش آوگوست مول، قاهر، ۱۹۹۹.

۱۵. این اشنديار، محمد، تاریخ طبریان، به کوشش عباس اقبال آشتیانی، تهران، ۱۳۲۰؛ اعلم، هوشگ، «وازگان فارسی برشکی سید اسماعیل جرجانی در الاعتراض الطیبی»، مجموعه مقالات کنگره بزرگ‌داشت حکیم سید اسماعیل جرجانی، به کوشش فریبرز معطر و دیگران، تهران، ۱۳۸۱، اش، امامی، احمد، «نشانخه کنج شایگان»، همان، بیهقی، علی، تئمة صواب الحکمة، لاہور، ۱۳۵۱؛

جرجانی، اسماعیل، الاعتراض الطیبی، ج تصویری، تهران، ۱۳۴۵؛ همو، ختن علایی، به کوشش علی اکبر ولایتی و محمود نجم آبادی، تهران، ۱۳۷۷.

ذخیره خوارزمشافی، ج تصویری، به کوشش علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، ۱۳۵۵؛ حاجی خلیفه، کشف، خواندنی، غیاث الدین، حبیب‌السیر، به کوشش محمد دیرساقی، تهران، ۱۳۵۲؛ رهآورد، حسن، فهرست کتب خطی کتابخانه داشکدۀ برشکی، تهران، ۱۳۳۳؛ زرکلی، اعلام، سلطان‌زاده، پیام، «وازگزینی برای برخی اصطلاحات برشکی امروزین به کمک کتاب ذخیره خوارزمشافی»،

مجموعه مقالات کنگره... (نک: هد، اعلم)، معنایی، عبدالکریم، التجیب، به کوشش منیره ناجی سالم، بغداد، ۱۳۹۵؛ شهربزوری، محمد، نزفه الارواح و روضه الانفراح، به کوشش خوشید احمد، حیدرآباد، ۱۳۹۶؛ فیلوف الدوله، عبد‌الحسین، مطرح الانظار فی تراجم اطیاف الاعصار و فلاسفه الامصار، تبریز، ۱۳۲۴؛ مرکزی، خطی، میکروفیلمها، ملک، خطی، متزوی، احمد، تهیستواره کتابهای فارسی، تهران، ۱۳۷۹، اش، نامه دانشوران ناصری، قم، ۱۳۷۶؛ نجم آبادی، محمود، تاریخ طب در ایران پس از اسلام، تهران، ۱۳۶۶؛ ظانی عروضی، احمد، جهار مقاله، به کوشش محمد قویی، لیدن، ۱۳۲۷؛ یاقوت، بلدان، نیز:

Ahwardt; Arberry; ESC²; Elgood, C., *A Medical History of Persia*, Amsterdam, 1951; Fonahn, A., *Zur Quellenkunde der Persischen Medizin*, Leipzig, 1910; GAL; GAL, S; Ullmann, M., *Die Medizin im Islam*, Leiden/ Kölن, 1970.

حسن روح‌الله

چُرْجانی، رکن‌الدین محمد بن علی بن محمد استرابادی حلی نجفی‌غروی، متکلم، اصولی و از علمای امامی سده‌های ۷ و ۸ ق/۱۳ و ۱۴ م.

از منابع موجود اطلاعات دقیقی از زندگی جرجانی به دست نمی‌آید. تاریخ خاتمه برخی از آثارش سالهای ۶۹۷ و ۷۲۸ق را نشان می‌دهد (آقابزرگ، ۶۳/۱، ۴۲۳/۲). وی مدتها در حله بود و

(GAL, II/271; GAL, II/294) فرزند میرسید شریف جرجانی (٨١٦-٧٤٠ ق)، متکلم بلندآوازه بود. از این‌رو، به تبع زادگاه پدر، او را نیز جرجانی خوانده‌اند (شوشتاری، ۲۲۰/۲؛ آقابزرگ، طبقات...، ۱۲۰؛ قس: فساي، ۱۱۳۹/۲). سالزاد و زادگاه او مشخص نیست؛ تنها می‌توان گفت که در نیمة دوم سده ٨ ق مولد شده، و در شیراز بالیه و همانجا درگذشته است (GAL، همانجا).

آنچه از آثار شمس‌الدین برمی‌آید، این است که وی در ادبیات و منطق متبحر بوده، و در کلام نیز دستی داشته است، اما بیشتر آثار او حواشی و شروحی است که بر تأثیفات منطقی و کلامی دیگران نوشته است. درباره مذهب او نمی‌توان به قطع و یقین نظر داد. شوشتاری (همانجا؛ و به تبع او آقابزرگ، همانجا) او را شیعه دانسته است، اما منابع دیگر در این باره گزارشی نداده‌اند. از آثار او نیز نمی‌توان بر اعتقاد مذهبی وی پی‌برد. وی حتی رساله‌ای در رد رافضیان نگاشته است.

در منابع از دونواده او یاد شده است: ابوالفتح بن میرمحمد بن میرشمس‌الدین که رساله‌ای به نام تفسیر شامی و حاشیه‌ای بر حاشیه دوانی بر تهذیب‌المنطق نگاشته است (همو، الذریعة، ٥٩/٣، ٢٧٧/٤؛ دیگری میرزا محمدعلی مشهور به میرزا مخدوم شریفی شیرازی که سنی حنفی متعصبه بوده، و رساله‌ای با عنوان نواقض السروافض داشته است (فسایی، ٤١٦/١، ١٢٤/٢). همچنین دو تن از شاگردان او را نام برده‌اند: نخست نجم‌الدین جبله‌رودی که شرحی دارد بر رشد الطالبین فاضل مقداد با نام التحقیق المبین فی شرح نهج المسترشدین (شوشتاری، همانجا؛ رجایی، ٢٢)؛ دیگری حسین بن محمدعلی بپشتی که کتابی در تجوید قرآن کریم نگاشته است (آقابزرگ، همانجا). ٣٦٦/٣.

آشار: از جرجانی رساله‌ها و کتابهایی به فارسی و عربی در علوم گوناگون برچای مانده، که از آن جمله است:

١. الرساله السمیة فی الاصول المنطقية يا الغررة. موضوع این رساله علم منطق است و ترجمه عربی کتاب صغیری است که پدرش به فارسی تألیف کرده بود (GAL, S، شوشتاری، همانجا؛ ۲۲۱/۲). شرحهایی که بر الغررة نوشته شده است، عبارت‌اند از: شرح قطب‌الدین عیسی بن محمد صفوی (د ٩٥٣ ق)، شرح خضر بن محمد بن علی رازی (حاجی خلیفه، نیز S، GAL، همانجاها)، و شرح عصام‌الدین که به فارسی است (حاجی خلیفه، همانجا). نسخه خطی الغررة در ظاهریه (شم ٧٩٤٥) و در کتابخانه پاریس (شم ٢٣٩٧) همراه با شرح صفوی، موجود است (دوسلان، ١/٤٢٠).

٢. الدرة، رساله‌ای است در منطق و ترجمه عربی کتاب کبری از پدرش (حاجی خلیفه، شوشتاری، همانجاها).

٣. حاشیه بر شرح کتاب المتوسط فی شرح الکافیه، که پدرش آن را آغاز کرد و ناتمام ماند و شمس‌الدین آن را پس از

ترجمه کرده است. نویسنده چنان‌که خود ذکر می‌کند، پس از فراغت از تألیف کتاب الاحاث به ترجمه آن پرداخته است. فصول کتاب مختصراً در اصول عقاید است و جرجانی در ابتدای ترجمه پس از ستایش کتاب می‌گوید: «بر خود واجب دیدم کتاب را از پوشش لباسهای پدری‌اش درآورده، و آنرا در کسوت لباسهای عربی جلوه‌گر سازم تا دانش‌پژوهان عرب نیز از آن بهره‌مند گردند» (کتوری، ١١٨/١١٩). نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه آستانه قدس به شماره ٨١٧ (ص ٦٤٣) و دو نسخه دیگر در کتابخانه وزیری یزد در مجموعه‌های شماره ٢٢٧٩ و ٤٤٧ موجود است (شیروانی، ١٢٢٩، ١٣١٣). پس از ترجمه جرجانی مقداد بن عبدالله سیوری از متکلمان سده ٩ ق شرحی بر ترجمه جرجانی با عنوان الانوار الحالیة فی شرح العضول النصیریه به نام جلال‌الدین حسینی آوی نگاشت. آقابزرگ نسخه‌ای از آن را به خط احمد عرفی که در ٨٩٨ ق کتابت شده، در کتابخانه حسینیه نجف یافته است. همچنین نسخه‌ای از این شرح در کتابخانه آستانه قدس موجود است (٤٤٣/٢).

رساله جبر و اختیار نصیر‌الدین طوسی از دیگر آثاری است که جرجانی آن را به نام الجبر و القدر ترجمه کرده و در مقدمه اوصاف الاشراف نیز بدان اشاره شده است (جرجانی، همانجا). از متن عربی نسخه‌ای در کتابخانه آستانه قدس رضوی ضمیمه شم ٥٥١ و نسخه دیگری در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است (مدرس رضوی، ٥٤٨).

اخلاق ناصری از دیگر کتابهایی است که جرجانی از آثار خواجه نصیر‌الدین طوسی به زبان عربی برگردانده است. به ترجمه اساس الاقتباس و شرح ثمرة بطلمیوس خواجه نیز در مقدمه اوصاف الاشراف اشاره شده است (نک: جرجانی، همانجا؛ برای بررسی دیگر آثار وی، نک: امین، همانجا؛ قمی، ٥٧٧ مدرس، ٤٠٣/١).

ماخذ: آستان قدس، ف، فهرست، آقا بزرگ، الذریعة؛ امین، محسن، اعیان الشیعه، به کوشش حسن امین، بیروت، ١٩٥٩؛ جرجانی، محمد، مقدمه بر ترجمه اوصاف الاشراف نصیر‌الدین طوسی، نسخه خطی موجود در مرکز؛ رجایی، مهدی، مقدمه بر نهاية الاحکام علامه حلی، قم، ١٤١٠؛ شیروانی، محمد، فهرست نسخه‌ای خطی کتابخانه وزیری، یزد، ١٢٥٨؛ قمی، عباس، الفوائد الرضویه، تهران، ١٢٢٧؛ کحاله، عمر رضا، معجم المتنوین، دسته، ١٢٨٠/١٤٠٩؛ کشتوی، اعجاز حسینی، کشف الحجب والاستار، قم، ٤٠٩؛ مدرس، محمدعلی، ریحانة الادب، تبریز، ١٣٦٩؛ مدرس رضوی، محمد تقی، احوال و آثار خواجه نصیر‌الدین طوسی، تهران، ١٣٣٤؛ مقدمه ناشر بر تراعد الاحکام علامه حلی، قم، ١٤١٣.

جُرجانی، شمس‌الدین محمد بن علی حسینی (د ٨٣٨ ق / ١٤٣٥ م)، ادیب، منطق‌دان و متکلم. شمس‌الدین محمد (برخی از وی با لقب نور‌الدین یاد کرد) هاند. نک: حاجی خلیفه، ١١٩٨/٢.